

پریا نصیری^۱، محمدصادق میرزا ابوالقاسمی^۲

تاریخ تأسیس سینماهای شیراز در دوره پهلوی

سینما

مقدمه

تاریخ نمایش فیلم در ایران به دوران قاجار باز می‌گردد. نخستین سالن‌های سینما نیز به‌عنوان مراکز عمومی نمایش فیلم در همین دوران در تهران و برخی شهرهای دیگر گشایش یافت. سینما پدیده‌ای وارداتی بود و قاعدتاً با برخی ارزش‌ها و باورهای سنتی جامعه ایران مغایرت داشت. این تضادها مانع رشد سریع سینما در ایران شد و هر از چندی تعطیلی سینماها را به همراه داشت. در عین حال توده مردم به این پرده جادویی نظر داشتند. سود اقتصادی این حرفه نیز افراد متعددی را به سرمایه‌گذاری و ممارست در آن علاقمند می‌کرد. این وضعیت موجب شد تا سینما در دوران قاجار در ایران رشد زیادی نکند، اما کم‌وبیش حیات داشته باشد.

در دوران پهلوی کوشیده می‌شد که جامعه ایران به‌سوی مدرنیته و ارزش‌های مبتنی بر آن سوق یابد. از این رو، صنعت سینما به‌عنوان یکی از مهم‌ترین مظاهر فرهنگ مدرنیته مورد توجه جدی قرار گرفت، به‌طوری که دولت حتی الامکان زیرساخت‌های تولید و نمایش فیلم در ایران را حمایت و البته کنترل می‌کرد. این رویکرد به شکوفایی و رشد یکباره صنعت سینما در ایران انجامید، و طبیعتاً بر زندگی و ذائقه فرهنگی توده مردم تأثیر گذاشت. یکی از نشانه‌های این موضوع را می‌توان در افزایش کمی و کیفی سالن‌های سینما در شهرهای مختلف ایران از جمله شیراز دنبال کرد. بر این اساس، موضوع این مقاله بررسی تاریخ تأسیس و تحولات تاریخی - فرهنگی سینماهای شیراز در دوران پهلوی از ۱۳۰۴ تا ۱۳۵۷ ش است.

تقریباً تمام سینماهای مهم شیراز در این فاصله تاریخی تأسیس شده‌اند، اما متأسفانه کمتر اطلاعات مستند و موثقی از آنها انتشار یافته است. از این میان، چند گزارش شفاهی مختصر در برخی روزنامه‌های محلی منتشر شده که صورت علمی ندارد و اطلاعات آن همراه با اشتباه است. منابع مرجع تاریخ سینمای ایران نیز معمولاً به تاریخ تولید فیلم و فیلمسازی در ایران توجه کرده‌اند، و به نام و نشان و تاریخ تأسیس سینماها نپرداخته‌اند. احیاناً، اگر در این منابع از سینماها نیز سخنی رفته باشد، عمدتاً به وضعیت سینماهای تهران

صنعت نوپای سینما در ایران در دوران پهلوی به‌عنوان یکی از مهم‌ترین مظاهر فرهنگی مدرن مورد توجه ویژه قرار گرفت. سینما بهره‌وری اقتصادی مطلوبی نیز داشت و این موضوع موجب تأسیس و گسترش سالن‌های نمایش عمومی فیلم در شهرهای بزرگ ایران من جمله شیراز شد. بر این اساس، در این مقاله سابقه تأسیس و تحولات تاریخی سینماهای شیراز، به‌انضمام مشخصات کلی و شیوه فعالیت آنها، در دوران پهلوی، با استناد به اسناد و مکاتبات معتبر بررسی خواهد شد. یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که طی سال‌های ۱۳۰۸-۱۳۴۸

لااقل سیزده سالن سینمای مستقل در شیراز تأسیس شده است، که رشد اصلی آنها مربوط به دو دهه پایانی می‌شود. این سینماها اعم از سینما پارس، تاج، رکس، ایران، مترو، دنیا، سینما تئاتر شیراز، سعدی، پاسارگاد، پرسپولیس، کاپری، پارامونت و آریانا بوده است. البته اکثر این سالن‌ها، به علل مختلفی، مانند تغییر مالکیت یا نوسازی و افتتاح مجدد، چندین مرتبه تغییر نام پیدا کرده‌اند. با توجه به مکان تجمع، حرفه و موقعیت اجتماعی مالکان، و نوع فعالیت و تحولات سینماهای شیراز در دوره پهلوی به نظر می‌رسد کسب منافع اقتصادی در تأسیس و مدیریت این سینماها بر جنبه‌های فرهنگی و هنری رجحان داشته است. با این حال، از دهه چهل شمسی با برگزاری جشنواره‌های بین‌المللی فیلم و فستیوال‌های هنری در شیراز بر کارکرد فرهنگی سینماها افزوده شده است.

معطوف و محدود شده است. تنها در تاریخ سینمای ایران و رؤیای صادقه مطالب مختصری از سینماهای شیراز وجود دارد که اطلاعات آن از روی روزنامه‌های فارس در دوره پهلوی برداشته شده است.^۲ منابعی که در دوره پهلوی درباره آثار و مفاخر و انبیه شیراز نوشته شده نیز اطلاع چندانی از سینماهای این شهر به دست نمی‌دهند.^۴ در آلبوم‌هایی که از عکس‌های تاریخی شیراز منتشر شده نیز می‌توان تصاویری از سینماهای شیراز و صاحبان آنها در دوره پهلوی را مشاهده کرد.^۵

اطلاعات مربوط به وضعیت سینماهای شیراز در دوران پهلوی در این مقاله با استناد به مدارک مربوط در آرشیو اسناد کتابخانه ملی ایران استخراج شده است. در این باره، مجموعاً ۲۶ پرونده با بیش از ۵۰۰ سند از آرشیو ملی و بخش اسناد کتابخانه ملی شعبه فارس شناسایی گردید.^۶ این پرونده‌ها شامل پروانه تأسیس سینماها، مکاتبات جاری متولیان سینما و نهادهای مربوط، و همچنین مجوز فیلم‌های اکران شده در سینماهای شیراز است. روزنامه‌های فارس در دوره پهلوی نیز یکی دیگر از منابع این پژوهش است. اخبار مربوط به افتتاح سینماها، تبلیغ فیلم‌ها و شکایت مردم در مورد کیفیت سینماها اصلی‌ترین مطالب مندرج در این روزنامه‌هاست. بدین ترتیب، در مقاله پیش رو، ضمن تشریح تاریخ سینماهای شیراز در دوره پهلوی به برخی مشخصات مکانی، هزینه‌های ساخت و راه‌اندازی، و نحوه کسب و کار آنها با استفاده مطلوب از اسناد مذکور پرداخته خواهد شد.

تاریخ ورود سینما به ایران و نخستین سینماهای ایران

مظفرالدین شاه قاجار در ۱۳۱۷ق سفری به اروپا داشت. او در این سفر، که به بهانه معالجه و تسکین شرایط جسمی و روحی پادشاه ترتیب یافته بود، با پدیده نوظهور فیلم و سینما آشنا گردید^۷ و با خرید یک دستگاه سینماتوگراف موافقت کرد. بدین ترتیب، زمینه ورود صنعت سینما به ایران فراهم شد. او بلافاصله بعد از بازگشت، با کمک میرزا ابراهیم خان عکاس باشی، دستگاه سینماتوگراف را به راه انداخت و نمایش فیلم

برای اهالی دربار را آغاز کرد.^۸ ظاهراً از این دستگاه به‌عنوان یک وسیله تفریحی در میهمانی‌ها و جشن‌های اشراف قاجار نیز استفاده می‌شده است.^۹

در اواخر همین سال، در شهر تبریز سینمایی موسوم به «سینما سولی» (خورشید) تأسیس شد. محل این سینما در مدرسه یک کلیسا قرار داشت و بانیان آن جمعی از مبلغان مذهبی فرانسوی بودند که در راستای ترویج فرهنگ و محصولات فرهنگی کشور فرانسه می‌کوشیدند. با تأسیس سینما سولی به‌نوعی نمایش فیلم از انحصار دربار خارج شد، اما با توجه به حساسیت‌های مذهبی، اهداف تأسیس و موقعیت مکانی این سینما باز هم افراد خاصی قادر به استفاده از این سینما بودند.^{۱۰}

چندی بعد، ابراهیم خان صحاف‌باشی در حیاط پشت مغازه عتیقه‌فروشی خود در تهران سالن سینمایی باز کرد که به «سینما صحاف‌باشی» معروف شد.^{۱۱} این مکان نخستین سالن عمومی سینما در ایران محسوب می‌شود، اما به‌علت قیمت بالای بلیت سینما بیشتر مشتریان آن از طبقه مرفه و ممتاز جامعه بودند. بانوان نیز در آن زمان اجازه ورود به سینما را نداشتند. بعد از این، مهدی‌روسی خان ایوانف، رئیس بخش عکاسی دارالفنون، دومین سالن سینمای عمومی را در تهران در خیابان علاءالدوله (فردوسی فعلی) بنا گذاشت.^{۱۲} او در امر سینماداری مردی خوش‌فکر بود و، به‌علت داشتن روابط مطلوب با رجال قاجار، برنامه‌های سینمای خود را در روزنامه‌های صوراسرافیل و حبل‌المتین به چاپ می‌رساند. از دیگر ابداعات او نمایش فیلم در محیط‌های آموزشی بود. روسی‌خان حیاط مدرسه دارالفنون را به سینمایی روباز تبدیل کرد و نوازندگانی استخدام کرد تا هنگام پخش فیلم موسیقی بنوازند. او همچنین بهای بلیت را برای شاگردان مدارس به نصف رساند.^{۱۳} روسی‌خان در سال ۱۳۲۶ق سینمای دیگری به نام «تماشاخانه بومر و روسی‌خان» بازگشایی کرد که بعداً به «فاروس» تغییر نام یافت.

با رونق گرفتن سینما در تهران به تدریج افراد بیشتری نیز در این حوزه وارد شدند. خان‌بابا معتضدی نخستین سینمای عمومی مخصوص بانوان را با نام

«سینما خورشید» دایر کرد.^{۱۴} او صاحب سینمایی روباز نیز بود و از جمله کسانی بود که چندین سالن سینما در تهران داشت. یکی از این سینماها به نام «سینما پری»، چون مختلط بود، بسیار مشهور شد.^{۱۵} غیر از اینها، در دوره قاجار چندین سالن نمایش عمومی فیلم مانند «مدرن سینما» و «سینما خورشید» در تهران گشایش یافت. این موضوع کم‌وبیش در سایر شهرهای ایران نیز دنبال می‌شد. با این همه، روند رو به رشد صنعت سینما در ایران در دوران پهلوی به اوج رسید.

تحولات تاریخی و فرهنگی مؤثر بر صنعت سینما در دوره پهلوی

با به قدرت رسیدن رضاشاه، تحولاتی در زمینه سیاسی، نظامی، اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی در ایران به وجود آمد. این تحولات به‌طور مستقیم یا غیرمستقیم بر صنعت نوپای سینما در ایران تأثیر داشت. مثلاً تغییر نظام آموزشی، تأسیس دانشگاه‌ها و اعزام افراد مستعد به خارج از کشور برای ادامه تحصیل زمینه‌آشنایی حرفه‌ای با هنر و ادبیات و فرهنگ غربی را فراهم کرد و نزدیک دو دهه بعد جریان «موج نو» را در سینمای ایران به ارمغان آورد. اصلاح نظام مالیاتی کشور نیز به وضع مالیات بر سینماها انجامید. قوانین تصویب‌شده نشان می‌دهد که تمامی سینماها و با هر درجه‌ای موظف به پرداخت مالیات به دولت بودند.^{۱۶} این موضوع علی‌الخصوص در افزایش سطح کیفی سالن‌های سینما جهت بهره‌وری اقتصادی تأثیر گذاشت. توسعه راه‌های ارتباطی و تسهیل حمل‌ونقل نیز تأثیر شایان توجهی در رشد سینما در ایران داشت. معمولاً، بیشتر فیلم‌ها از آمریکا، روسیه و اروپا به تهران می‌رسید و از آنجا به سایر نقاط ایران فرستاده می‌شد. دسترسی آسان به فیلم‌های جدید و تعویض مرتب فیلم‌های در حال اکران مشوقی بود تا علاقه‌مندان سینما را به سوی سالن‌ها روانه کند. سیاست‌های ارضی رضاشاه نیز، که به رشد جمعیت شهری انجامید، در رونق سینماها تأثیرگذار بود.

این روند در دوران پهلوی دوم به‌صورتی دیگر تداوم یافت. تعداد سینماهایی که در این دوره تأسیس شدند چشم‌گیر بودند. از این رو، دولت در سال ۱۳۲۹

نظام‌نامه‌ای به‌منظور ساماندهی سینماهای کشور تنظیم و ابلاغ کرد. در این نظام‌نامه، علاوه بر دسته‌بندی سینماها شرایط عمومی تأسیس آنها نیز مطرح شده است.^{۱۷} برگزاری جشنواره‌های داخلی و بین‌المللی در این دوران مخاطبان ایرانی را با وجه دیگری از سینما آشنا و علاقه‌مند کرد. این جشنواره‌ها با برگزاری دوره‌های متوالی جشن هنر در شیراز به اوج رسید. یکی از پیامدهای این جشنواره نمایش فیلم‌های خاص و فاخر هنری برای مخاطبانی بود که با دیدی تخصصی سینما را دنبال می‌کردند. این فیلم‌ها مطلقاً در سالن‌های درجه یک سینماهای شیراز به نمایش درمی‌آمدند.

سینماهای شیراز در دوره پهلوی

از سینماهای شیراز در دوران قاجار اطلاعات دقیقی در دست نیست. همین قدر می‌دانیم که در ۱۳۳۶ق و دوران حکمرانی عبدالحسین میرزا فرمانفرما بر فارس سینمایی به نام «تماشاخانه» در محله گود عربان شیراز قرار داشت. بلیت این سینما نیم ریال برای ردیف جلو و یک ریال برای ردیف‌های عقب نرخ گذاری شده بود.^{۱۸} حدود دو سال پس از این نیز سینمای دیگری به نام «سینما و کافه جنوب» در شیراز افتتاح شده است. این سینما در خیابان جمشیدیان در منزل میرزا محمدرضا تاجر کازرونی قرار داشته است. عده‌ای سینما جنوب را متعلق به پلیس جنوب ایران (SPR) می‌دانند^{۱۹} و احتمالاً نام این سینما از این تشکیلات وام گرفته شده است. بر اساس یکی از آگهی‌های مندرج در روزنامه فارس، این سینما سه جایگاه متفاوت برای تماشاچیان داشته است: جایگاه لُژ با قیمت ده قران، درجه متوسط با قیمت شش قران و درجه عمومی با بهای ۴ قران.^{۲۰} همچنین وجود ارکستر در ضمن نمایش و عدم استفاده از مشروبات الکلی از دیگر ویژگی‌های این سینما بوده است.^{۲۱} از این دوران، سینمایی دیگر

موسوم به «سینما فردوسی» را نیز می‌شناسیم.^{۲۲} سرآغاز دوران پهلوی با گشایش سینماهای جدید در شیراز مصادف شده است. در فاصله زمانی ۱۳۰۸ تا ۱۳۴۸ حداقل سیزده سالن سینما در شیراز ساخته شده است. هرچند تمامی این سالن‌ها از کیفیت مطلوبی

برخوردار نبودند، عموماً از سوی مردم مورد استقبال قرار می‌گرفتند. این روند تا سال‌های پایانی دوره پهلوی همچنان ادامه داشت. بر اساس اسناد و مدارک موجود، اهم سینماهای شیراز در این دوران به ترتیب و توضیح زیر بوده است:

سینما پارس

نخستین سینمای رسمی شیراز در دوره پهلوی در سال ۱۳۰۸ در خیابان زند، ابتدای خیابان رودکی، افتتاح شد. نام این سینما «خورشید» و مؤسس آن خانی ربیع‌زاده بود. سینما خورشید تقریباً تا اواخر دهه ۵۰ فعال بود، اما در این مدت چندین مرتبه نام و مالکیت آن تغییر پیدا کرد. مدیریت این سینما در دی ۱۳۲۶ به محمدعلی شاپوری، فرزند عبدالصاحب از بازرگانان معروف شیراز، واگذار گردید و بلافاصله به «سینما پارس» تغییر نام یافت (ت ۱). البته پیش‌تر این سینما به «خورشید نو» و «خورشید و جهان» نیز نامگذاری شده بود.^{۳۳}

محمدعلی شاپوری لااقل تا اواخر دهه ۳۰ در مدیریت این سینما دخیل بود. با این حال، مطابق قدیمی‌ترین پروانه کسب موجود، از سال ۱۳۳۰، احمد مشیری گیلانی مالکیت سینما پارس را در اختیار داشت.^{۳۴} سینما پارس، که در ابتدا از نوع سینماهای درجه دو در شیراز به حساب می‌آمد، با اعمال تغییراتی از سال ۱۳۳۸ ارتقا یافت و در زمره سینماهای درجه یک شیراز قرار گرفت (ت ۲).

سینما پارس ۶۵۰ صندلی و دو سالن نمایش تابستانی و زمستانی داشت. صندلی‌های این سینما به سه درجه کیفی تقسیم شده بودند و نرخ بلیط هرکدام متفاوت بود. مطابق اسناد مربوط به سال ۱۳۳۶ این نرخ برای صندلی‌های درجه اول، ۱۵ ریال، صندلی‌های درجه دوم، ۱۰ ریال و صندلی‌های درجه سوم، ۶ ریال تعیین شده بود.^{۳۵} این سینما در سال ۱۳۴۶ با مدیریت محمدعلی شاپوری و با هزینه‌ای بالغ بر بیست میلیون ریال به‌طور کامل بازسازی شد و در ۲۵ شهریور همین سال با نام «سینما پرسیا» گشایش یافت.^{۳۶} مراسم افتتاحیه با اکران فیلم «رام کردن زن سرکش» همراه بود.^{۳۷} سینما پرسیا برای اولین بار در سال ۱۳۵۴ فیلم

سه‌بعدی پخش کرد. در شیراز، سینما کاپری نیز امکان پخش فیلم‌های سه‌بعدی را داشت.

سینما تاج

این سینما در سال ۱۳۱۰ در خیابان انوری، منتهی به خیابان زند، افتتاح شد و ابتدا «شاهنشاهی» نام داشت، اما کمتر از پنج سال بعد به «دیده‌بان» تغییر نام یافت. ظاهراً، در این مدت، به این سینما مایاک و جهان‌نما^{۳۸} نیز می‌گفتند.^{۳۹} تا سال ۱۳۳۳، محمدعلی شاپوری و حسن امینی این سینما را به اتفاق اداره می‌کردند. در این سال، مالکیت سینما به‌طور کامل در اختیار محمدعلی شاپوری قرار گرفت و او نیز بدین مناسبت نام سینما را تغییر داد و «تاج» گذاشت،^{۴۰} اما مدتی بعد با هزینه‌ای قریب به یک میلیون ریال سالن زمستانه سینما تاج را راه‌انداخت و با حضور مسئولان دولتی و نمایش فیلم «دومین شانس» آن را افتتاح کرد.^{۴۱} این سینما با داشتن هشتصد صندلی، دو سالن تابستانی و زمستانی، و دو نوع آپارات AEG آلمانی و تمپ روسی، همچنان درجه دو باقی ماند^{۴۲} و سرانجام از پاییز ۱۳۳۸ به‌عنوان سینمایی درجه یک فعالیت خود را از سر گرفت.^{۴۳} سینما پارس و تاج نزدیک به دو دهه تنها سینماهای شهر شیراز بودند (ت ۳ و ۴).

سینما رکس

عیسی صمیمی در آذر ماه ۱۳۳۳ سینما تئاتر رکس را در خیابان داریوش باز کرد. این سینما کمتر از یک سال فعال بود و در خرداد سال ۱۳۳۴ به‌دستور شهرداری تعطیل شد. علت تعطیلی این سینما نداشتن پروانه معتبر از اداره کمیسیون نمایشات و مزاحمت صدای موتور برق آن عنوان شده است. سینما رکس را «سینما پارک» نیز می‌گفتند.^{۴۴}

سینما ایران

حسن امینی، از سهام‌داران سینما مایاک (تاج)، در دی ماه ۱۳۳۰ درخواست مجوز سینما ایران را به اداره استانداردی ارسال کرده است. او در این درخواست از سابقه دوازده‌ساله خود در امور سینماداری در تهران و شیراز گفته است.^{۴۵} با این حال، اختلاف او و محمدعلی

شاپوری افتتاح این سینما را به تأخیر انداخت و سرانجام نیز مجوز تأسیس آن به نام محمدعلی شاپوری و احمد مشیری گیلانی صادر گردید.^{۳۶} سینما ایران در اسفندماه ۱۳۳۴ با فیلم «حوری دریا» آغاز به کار کرد^{۳۷} و از همان بدو تأسیس جزو سینماهای درجه یک شیراز محسوب شد. این سینما در خیابان زند جنب قنادی نور و سینما پارس قرار داشت و با هزینه‌ای بالغ بر یک میلیون ریال ساخته و نرخ بلیت این سینما بیست ریال بود.^{۳۸}

سینما مترو

ساختمان سینما مترو متعلق به محمد رحیم متقی ابروانی، یکی از تجار معروف شیراز و صاحب کارخانه کفش ملی، بود. او در خیابان زند پاساژی داشت که به «استاندارد»^{۳۹} شناخته می‌شد. سینما مترو در انتهای این پاساژ ساخته شد و طراح آن مهندس صدر هاشمی بود.^{۴۰} این سینما بالکنی وسیع و معروف داشت، اما فاقد سالن تابستانی بود. مطابق اسناد موجود، ابتدا علی محمد تکش، از بزرگان شیراز، این مکان را اجاره کرد و در هفت شهریور ۱۳۳۶ با نمایش فیلم «پرنس دانشجو» سینما مترو افتتاح گردید.^{۴۱} چند ماه بعد نیز سالن تابستانی سینما مترو در خیابان نوبهار به بهره‌برداری رسید.

این سینما جزو سینماهای درجه یک شیراز به حساب می‌آمد و سطح کیفی آن چه از نظر کالبدی و چه از نظر تجهیزات نمایش فیلم بسیار بالا بود. همین موضوع سبب شد تا در آبان ۱۳۳۷ به‌عنوان سینمای منتخب شیراز برای نخستین بار میزبان جشنواره بین‌المللی فیلم باشد.^{۴۲}

سینما مترو در سال ۱۳۴۰ به کامران تکش، برادر علی محمد تکش، واگذار شد و مدت کوتاهی نیز مالک اصلی سینما یعنی محمدتقی ابروانی اداره امور آن را به عهده گرفت تا اینکه اسماعیل (شاهرخ) گلستان در اواخر سال ۱۳۴۱ سینما مترو را اجاره و مجدداً سروسامان داد.^{۴۳}

سینما دنیا

سینما دنیا از تغییر کاربری یک ساختمان در چهارراه مشیر و صرف هزینه سیصد هزار ریال در شهریور ۱۳۳۶

تأسیس گردید. این سینما با مشارکت ثرگم باغدانیان، حسام مستغنی و محمد تبریزی اداره می‌شد.^{۴۴} سینما دنیا از ابتدای تأسیس در زمره سینماهای درجه دو قرار گرفت و مطابق اسناد مربوط به همان سال بهای بلیت صندلی‌های درجه اول، ۱۵ ریال، صندلی‌های درجه دوم، ۱۰ ریال و صندلی‌های درجه سوم، ۶ ریال تعیین شده بود.^{۴۵}

با بروز برخی مشکلات مالی، این سینما با تمامی متعلقات در مرداد ۱۳۴۰ به هوشنگ صحتی واگذار گردید و مدیریت داخلی آن به حیدر صابریور سپرده شد.^{۴۶} اندکی بعد مالکیت سینما به منصور باقریان، مدیر پخش فیلم ۵۵۵، و علی افسرمنش (محزون) رسید و نهایتاً پروانه جدید سینما در سال ۱۳۴۱ با عنوان «سینما حافظ» به نام علی محزون صادر شد.^{۴۷} این نام برای این سینما نیز دیری نپایید و در اواخر ۱۳۴۱ به «شهرزاد» تغییر پیدا کرد. کمتر از دو سال بعد امور سینما شهرزاد به شکرالله رفیعی طاری واگذار شد. او در غیاب علی محزون سند سینما شهرزاد را به هاجر تواضع (همسر محزون)، احمد اثی‌عشری و اکبر قاسمی فروخت و احمد اثی‌عشری به عنوان مدیر جدید سینما معرفی شد. ظاهراً علی محزون در خصوص مالکیت سینما مدعایی داشته است. اسنادی وجود دارد که نشان می‌دهد او برای بازپس گرفتن سینما شهرزاد می‌کوشیده است. با این حال، پروانه سینما شهرزاد در اواخر ۱۳۴۳ با نام جدید «مهتاب» برای شکرالله رفیعی طاری صادر شد. او برای نوسازی و راه‌اندازی مجدد سینما نزدیک دو میلیون ریال هزینه کرد، اما نتوانست ناظران مربوطه را برای ارتقاء درجه کیفی سینما مجاب کند (ت ۵ و ۶).^{۴۸} ظاهراً در این سینما، غیر از نمایش فیلم، برنامه‌های هنری دیگر مانند تئاتر و کنسرت نیز برگزار می‌شد. در میان عامه مردم این سینما به نام «سینما دم گلی» معروف بود.

سینما تئاتر شیراز

علی محزون، پیش از اینکه سینما حافظ را در اختیار بگیرد، مدیر سالن تماشاخانه شیراز بود. این سالن در پاساژ ابروانی قرار داشت. او در ۱۳۳۸ این سالن را به سینما

تبدیل کرد و نام آن را «سینما تئاتر شیراز» گذاشت. این سینما مانند سینما حافظ از درجه کیفی دو برخوردار بود و به علت قیمت مناسب بلیت مورد استقبال قشر ضعیف و متوسط مردم شیراز قرار داشت. علی محزون در شهریور ماه ۱۳۴۳ نام سینما تئاتر شیراز را به «تخت جمشید» تغییر داد و شکرالله رفیعی طاری را شریک خود در این سینما معرفی کرد. کمی بعد، در مالکیت و مدیریت این سینما نیز میان این دو اختلافاتی در گرفت، اما نهایتاً پروانه سینما تخت جمشید به نام علی محزون صادر شد.^{۴۹}

این سینما در دهه ۱۳۵۰ در ردیف سینماهای درجه یک شیراز قرار گرفت و تغییرات کیفی زیادی در آن انجام شد. با این حال، در سال ۱۳۵۷، طبق دستور فرمانداری، تعطیل شد. قرار گرفتن سینما در طبقه دوم پاساژ و نداشتن ایمنی کافی از جمله علل تعطیلی سینما تخت جمشید عنوان شده است.^{۵۰}

سینما سعدی

سینما سعدی در اواخر دهه سی در محدوده خیابان قصردشت، نبش تقاطعی که بعدها به «چهارراه سینما سعدی» مشهور گردید، ساخته شد. در طراحی این سینما سالن‌های تابستانی و زمستانی به موازات یکدیگر قرار می‌گرفتند، درهای ورودی و خروجی از هم مجزا بودند و مغازه‌هایی پیرامون سینما، رو به خیابان اصلی، وجود داشت.^{۵۱} طراح سینما سعدی مهندس محمدرسول حقانی نام داشت (ت ۷).^{۵۲} طرح او تاکنون در شیراز تجربه نشده بود و از این نظر شایان توجه بود، اما هزینه زیادی داشت. سرانجام، این سینما با هزینه‌ای نزدیک بیست میلیون ریال در سال ۱۳۳۹ ساخته شد و با نمایش فیلم «پمپی در آتش» در حضور مقامات ارشد کشور رسماً افتتاح شد.^{۵۳}

با این همه، مدیریت این سینما بیش از دو سال دوام نیاورد و به علت مشکلات مالی پیش آمده علی اکبر یاسائی، یکی از تجار معروف شیراز، جایگزین اکبر جباری پور مالک نخست سینما گردید.^{۵۴} مدیر جدید تغییراتی در اداره سینما ایجاد کرد که به ارتقای کیفی آن انجامید. از جمله برنامه‌های جدید سینما سعدی پخش فیلم به زبان انگلیسی در روزهای دوشنبه بود.^{۵۵} این

سینما هنوز نیز به نوعی مهم‌ترین سینمای قدیمی فعال شیراز محسوب می‌شود.

سینما پاسارگاد

محمدعلی شاپوری که یکی از سینماداران و سرمایه‌گذاران مطرح حوزه سینما در شیراز بود در خرداد ۱۳۴۲ بنای تأسیس سینما پاسارگاد را گذاشت.^{۵۶} این سینما کنار سینما ایران قرار داشت، و در واقع چهارمین سینمای محمدعلی شاپوری در شیراز محسوب می‌شد. احمد مشیری گیلانی نیز در تأسیس این سینما نقش داشت و آن‌طور که می‌دانیم در دهه ۱۳۵۰ مدیریت آن را برعهده گرفته بود.^{۵۷} سینما پاسارگاد در ردیف سینماهای عالی و درجه یک شیراز بود و با نمایش فیلم «آپارتمان» افتتاح گردید.^{۵۸}

سینما پرسپولیس

در اواخر دهه سی بازرگان دیگری به نام صلاح‌الدین امامی وارد تجارت پررونق سینما در شیراز شد. او از سال ۱۳۳۷ ساخت سینمایی را در ابتدای خیابان سعدی شروع کرد که پس از شش سال به اتمام رسید. این مکان در آذرماه ۱۳۴۳ با عنوان «سینما تئاتر پرسپولیس» با درجه کیفی یک به بهره‌برداری رسید و با پخش فیلم «داستان وست ساید» کار خود را آغاز کرد.^{۵۹} انجام مراسم خیریه، و اجرای برنامه‌هایی به زبان انگلیسی برای جذب گردشگران خارجی و خارجیان مقیم شیراز از دیگر فعالیت‌های این سینما بوده است.^{۶۰}

سینما کاپری

زمان دقیق ساخت سینما کاپری معلوم نیست، اما تبلیغات فیلم‌های آن از اسفند ۱۳۴۵ در روزنامه‌های شیراز شروع شده است.^{۶۱} سینما کاپری در خیابان لطفعلی‌خان زند تأسیس شد و احتمال می‌رود مالکیت آن از همان ابتدا در اختیار علی اکبر یاسائی بوده باشد. با توجه به اسناد مربوط، در اوایل دهه پنجاه این سینما در اجاره امیر هوشنگ مولوی بوده است و با وفات او فاطمه شباویز (همسر هوشنگ مولوی) اداره امور سینما را برعهده گرفته است.^{۶۲} بعدها نیز مدیریت این سینما به اسماعیل (شاهرخ) گلستان رسید.

سینما کاپری اولین سینمای شیراز است که دستگاه مخصوص نمایش فیلم‌های هفتاد میلی‌متری و پخش صدای استریوفونیک داشت. به همین علت، در سال ۱۳۴۶، پخش فیلم‌های جشن هنر شیراز و هفته فیلم شوروی به این سینما سپرده شد.^{۶۳}

سینما پارامونت

سینما پارامونت نیز مانند سینما سعدی و کاپری خارج از محدوده خیابان زند و محل تجمع سینماهای شیراز قرار داشت. این سینما در انتهای خیابان لطفلی خان زند و ابتدای قصردشت، نبش چهارراهی ساخته شد که به «فلکه پمپ بنزین» معروف بود و امروزه هنوز چهارراه پارامونت گفته می‌شود. سینما پارامونت در سال ۱۳۴۵ افتتاح شد و مالک آن جمشید شببانی بود. طراحی آن نیز به محمدرسول حقانی واگذار گردید که پیش‌تر تجربه‌ای موفق در طراحی و ساخت سینما سعدی داشت. برای ساخت سینما پارامونت، حدود دو میلیون تومان هزینه شده و در مکاتبات اولیه نام ابتدایی آن «ارم» عنوان گردیده است.^{۶۴}

سینما پارامونت نیز جزو سینماهای درجه یک شیراز محسوب می‌شد، اما سرنوشتی تلخ برای آن رقم خورد. در بحبوحه مبارزات انقلاب اسلامی این سینما آتش زده شد و خسارات جدی بدان وارد شد، به طوری که در شهریور ۱۳۵۷ به دستور مقامات مربوط سینما تعطیل و بازگشایی آن به بازسازی کامل سینما منوط گردید،^{۶۵} امری که دیگر تحقق نیافت.

سینما آریانا

سینما آریانا را می‌توان پایان ساخت سالن‌های مجلل و مستقل سینما در شیراز در دوره پهلوی دانست. این سینما به اسماعیل (شاهرخ) گلستان تعلق داشت. او برادر کوچک‌تر ابراهیم گلستان - نویسنده، منتقد و مستندساز برجسته ایرانی - بود. شاهرخ گلستان خود نیز از فیلمسازی سررشته داشت و کارگردانی می‌کرد. او پیش از تأسیس سینما آریانا لاقبل در مدیریت اجرایی سینما مترو سهم داشت و از نظر شناخت امور سینماداری شخصی باتجربه محسوب می‌شد.

سینما آریانا قرار بود در خیابان زند ابتدای کوچه نوبهار ساخته شود، اما زمین آن موقوفه بود و به انجمن زرتشتیان شیراز تعلق داشت. همین امر موجب اعتراض ایرج سروشیان، رئیس وقت انجمن زرتشتیان شیراز، شد. کلیسای مسیحیان و کلیمی‌ها نیز در نزدیکی این زمین قرار داشت و بر اساس قوانین دولتی تأسیس سینما در مجاورت اماکن مذهبی ممنوع بود. حتی مدیران دبیرستان دخترانه رضاشاه نیز، که در کوچه نوبهار واقع شده بود، به احداث سینما در این مکان اعتراض داشتند.^{۶۶}

به‌رغم تمام اعتراض‌ها، سینما آریانا با صرف هزینه‌ای بالغ بر چهل میلیون ریال و گنجایش هزار صندلی در زمین مذکور ساخته شد و در تیرماه ۱۳۴۸ با پخش فیلم «راز کیهان» رسماً افتتاح گردید. طراحی این سینما را مهندس محمدرضا مقتدر به عهده گرفت.^{۶۷} سینما آریانا با داشتن امکاناتی نظیر سیستم سینه‌راما، دستگاه پخش فیلم هفتاد میلی‌متری، دستگاه تهویه هوا، شوفاژ به جای بخاری، و استفاده از مبلمان و کفپوش ویژه توانست خود را در صدر سینماهای شیراز و حتی ایران قرار دهد.^{۶۸} اواخر سال ۱۳۵۲، شاهرخ گلستان تصمیم گرفت سالن کوچکی در طبقه فوقانی سینما آریانا احداث کند و به‌منظور نمایش فیلم‌های هنری و برنامه‌های سینه‌کلوب به کار بندد.^{۶۹}

سینما آریانا بهترین سالن نمایش فیلم در شیراز تا آن زمان بود. بنابراین، بلافاصله در شمار سینماهای منتخبی قرار گرفت که فیلم‌های جشن هنر شیراز را نمایش می‌دادند. از این پس، مقامات عالی‌رتبه و مهمانان ویژه نیز در این سینما به تماشای فیلم می‌نشستند. شخصیت فرهنگی و سینمایی گلستان و روابط او نیز در شهرت سینما بی‌تأثیر نبود. این وضع بدانجا رسید که یکی از بزرگترین شرکت‌های فیلمسازی دنیا به نام مترو گلدن مایر (MGM) به‌مناسبت سالگرد افتتاحیه سینما آریانا جشنواره‌ای از بهترین فیلم‌هایش را در این سینما به نمایش عموم گذاشت. این اتفاق پیش از این در ایران سابقه نداشت.

سینما آریانا نیز در تب‌وتاب انقلاب اسلامی به آتش کشیده شد و سرانجامی شبیه سینما پارامونت پیدا کرد.

جدول ۱. خلاصه‌ای از نام سینماهای شیراز، تاریخ تأسیس، مالکان و مکان آنها.

نام سینما	تاریخ تأسیس	نام‌های دیگر سینما	مالکان و مدیران	مکان
۱ پارس	۱۳۰۸	خورشید، خورشید نو، خورشید و جهان، پرسیا	خان‌ی ربیع‌زاده، محمدعلی شاپوری، احمد مشیری گیلانی	خیابان زند، ابتدای رودکی
۲ تاج	۱۳۱۰	شاهنشاهی، جهان‌نما، دیده‌بان، مایاک	محمدعلی شاپوری	خیابان زند، خیابان انوری
۳ رکس	۱۳۳۳	پارک	عیسی صمیمی	خیابان زند، خیابان داریوش
۴ ایران	۱۳۳۴	-	محمدعلی شاپوری، احمد مشیری گیلانی، عیسی صمیمی	خیابان زند، ابتدای رودکی جنب سینما پارس
۵ مترو	۱۳۳۶	-	علی محمد تکش، اسماعیل گلستان	خیابان زند، پاساژ استاندارد
۶ دنیا	۱۳۳۶	حافظ، شهرزاد، مهتاب	ترگم باغدانیان، حسام مستغنی و محمد تبریزی، علی محزون، شکرالله رفیعی طاری	چهارراه مشیر
۷ سینما تئاتر شیراز	۱۳۳۶	تخت جمشید	محمد زرشناس، علی محزون	خیابان زند، خیابان داریوش، پاساژ ایروانی
۸ سعدی	۱۳۳۹	-	اکبر جباری پور، علی اکبر یاسائی	قصر دشت
۹ پاسارگاد	۱۳۴۲	-	محمدعلی شاپوری، احمد مشیری گیلانی	خیابان زند، ابتدای رودکی، جنب سینما ایران
۱۰ پرسپولیس	۱۳۴۳	-	صلاح‌الدین امامی	خیابان زند، خیابان سعدی
۱۱ کاپری	۱۳۴۵	-	اسماعیل گلستان، امیر هوشنگ مولوی	خیابان لطفعلی خان زند
۱۲ پارامونت	۱۳۴۵	ارم	جمشید شیبانی	خیابان لطفعلی خان زند، فلکه پمپ بنزین
۱۳ آریانا	۱۳۴۸	-	اسماعیل (شاهرخ) گلستان	خیابان زند، نبش کوچه نوبهار

نتیجه

سرمایه‌گذاری دو یا چند شریک تجاری ساخته شده است. این موضوع گاه موجب ایجاد اختلافاتی در مالکیت یا مدیریت سینماها گردیده است. برخی نیز در چند سالن سینما به‌طور همزمان سهم داشته‌اند. خرید و فروش امتیاز تأسیس سینماها نیز معمول بوده است. معمولاً تغییر مالکیت سینماهای شیراز با تغییر نام آنها نیز همراه می‌شد. با نوسازی و افتتاح مجدد سالن‌های سینما نیز گاه نام سینماها عوض می‌شد. به نظر می‌رسد برخی تغییر نام‌ها نیز ترندندی در رونق کسب و کار سینماها بوده است. بیشتر سینماهای شیراز در محور خیابان زند ساخته شده است. این خیابان تازه‌تأسیس مهم‌ترین محور تجاری شیراز در دوران پهلوی نیز محسوب می‌شد. بعدها سه سینما نیز در محور خیابان قصر دشت ایجاد شد که توسعه اجتماعی و اقتصادی شهر به سمت غرب را می‌توان علت اصلی آن دانست. تقریباً تمام

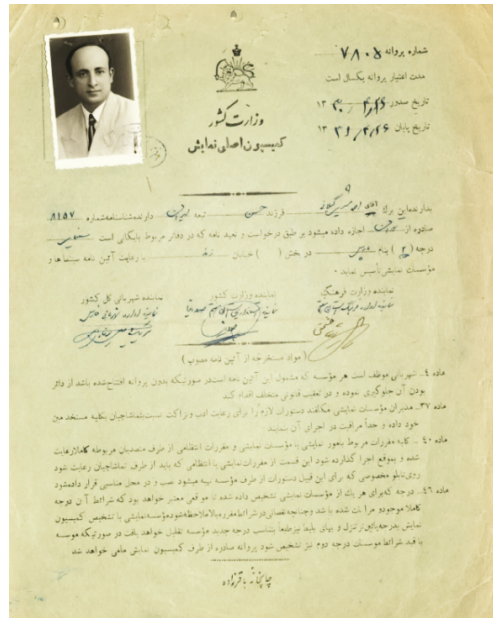
سینما خورشید و سینما شاهنشاهی نام نخستین سالن‌های عمومی نمایش فیلم در شیراز در دوران پهلوی است. این سینماها در فاصله ۱۳۰۸-۱۳۱۰ ش در شیراز تأسیس شدند و تقریباً تا دو دهه بعد تنها سینماهای فعال شیراز به حساب می‌آمدند. با این حال، ساخت سالن‌های نمایش فیلم در شیراز از دهه ۱۳۳۰ به تدریج گسترش یافت و با سینما آریانا در ۱۳۴۸ پایان پذیرفت. مطابق اسناد موجود، در این مدت، حداقل ۱۱ سالن سینمای جدید در شیراز ساخته شده است که با احتساب موارد پیشین به ۱۳ سالن می‌رسد. اگر تغییر مالکیت، مدیریت، و نام این سینماها را نیز در نظر بگیریم، این تعداد چندین برابر خواهد شد. غالب سینماهای شیراز در دوره پهلوی با

صاحبان این سینماها نیز از صنف تجار بودند. این نکات متضمن اولویت اقتصادی صنعت سینما و سینماداری در شیراز در دوران پهلوی است. در عین حال، ساخت سینماهای جدید، افزایش کیفی آپاراتها و فضای داخلی سینماها امکان برگزاری جشنواره‌های بین‌المللی

فیلم را به تدریج در شیراز فراهم کرد. جشن هنر شیراز نقطه عطف این فستیوال‌ها بود که مخاطبان متفاوتی را به سینماهای می‌کشاند.

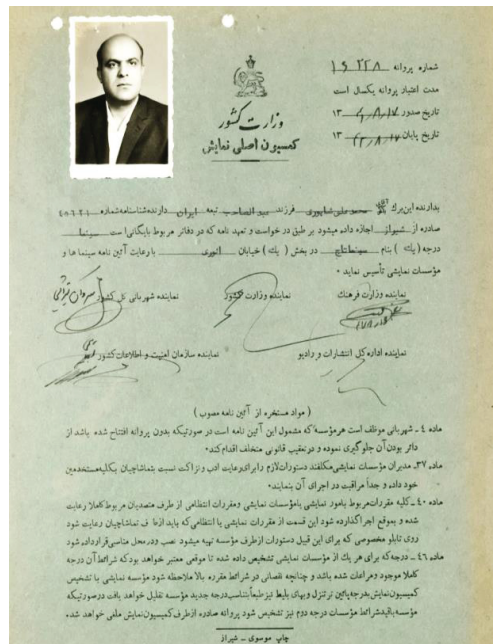
۱. نمای سردر سینما پارس. واقع در خیابان زند، ابتدای رودکی. عکس از مجموعه شخصی.

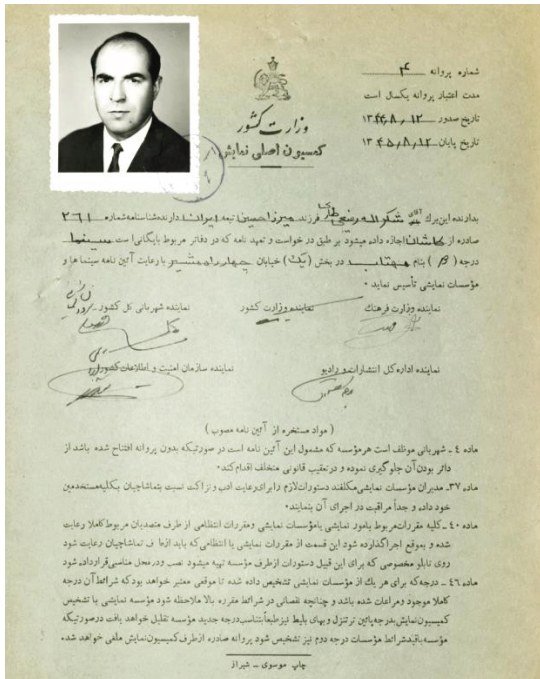
۲. پروانه سینما پارس مربوط به سال ۱۳۳۰-۱۳۳۱، با مالکیت احمد مشیری گیلانی، واقع در خیابان زند، تاریخ تأسیس ۱۳۰۸. ساکما: ۴۱۱-۲۹۳-۹۸.

۳. نمای سردر سینما مایاک که بعد به سینما تاج تغییر نام پیدا کرد. عکس از مجموعه شخصی.

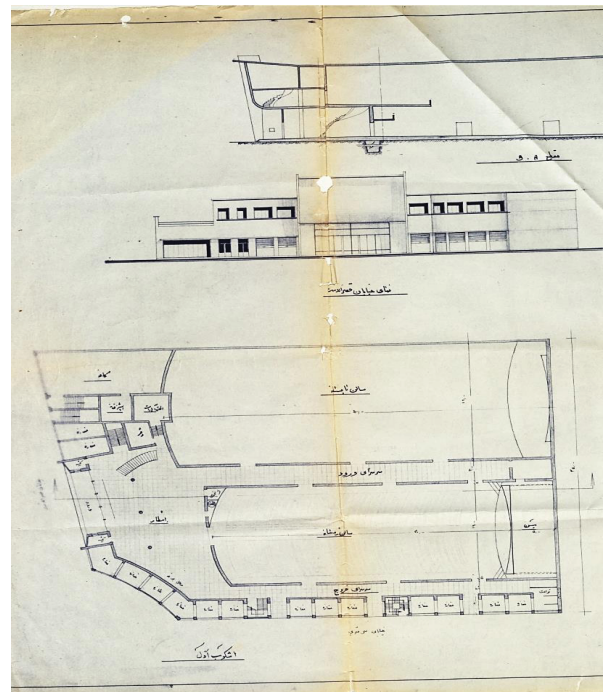
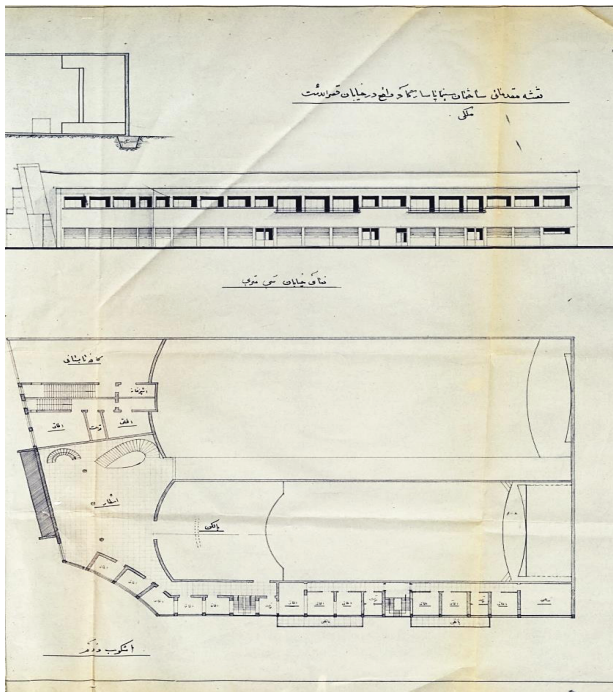
۴. پروانه سینما تاج متعلق به سال ۱۳۴۱-۱۳۴۲، با مالکیت محمدعلی شاهپوری، تأسیس ۱۳۱۰، واقع در خیابان انوری. ساکما: ۴۱۲-۲۹۳-۹۸.

ت ۶. پروانه سینما مهتاب مربوط به سال ۱۳۴۴-۱۳۴۵، با مالکیت شکرالله رفیعی طاری، واقع در خیابان چهارراه مشیر، تاریخ تأسیس ۱۳۴۳. ساکما: ۴۱۰-۲۹۳-۹۸.

ت ۵. نمایی از سینما مهتاب واقع در چهارراه مشیر در دهه ۵۰. عکس از مجموعه شخصی.

ت ۷. پلان طبقه اول و دوم سینما سعدی طراحی محمدرسلول حقانی در اواخر دهه ۳۰. ساکما: ۴۱۴-۲۹۳-۹۸.

پی‌نوشت‌ها

۱. کارشناس ارشد پژوهش هنر، دانشکده هنر و معماری دانشگاه شیراز.
Email: pariya_n4@yahoo.com.
۲. استادیار دانشکده هنر و معماری دانشگاه شیراز.
Email: abolqasemi.s@gmail.com
۳. مهربابی، تاریخ سینمای ایران؛ رحیمیان، رؤیای صادقه.
۴. مدرس صادقی، شیراز امروز، ۱۹۴؛ امداد، شیراز در گذشته و حال، ۱۱۱.
۵. صانع، شیراز کودکی ما، ۸۴-۱۰۸؛ همان، شیراز روزگار جوانی، ۱۲۸-۱۳۸؛ منصور صانع ضمن این تصاویر اطلاعات مختصر اما مفیدی از تاریخ سینماهای شیراز به دست می‌دهد که عمدتاً برخاسته از خاطرات شفاهی او بوده یا از مصاحبه با برخی صاحبان و کارکنان سینماها به دست آمده است.
۶. از همکاری صمیمانه سرکار خانم مرجان یزدان‌پناه برای تسهیل دسترسی به اسناد مذکور سپاسگزاریم.
۷. امید، تاریخ سینمای ایران، ج ۱، ۲۹.
۸. گلستان، فانوس خیال، ۷.
۹. امید، همان، ۲۱.
۱۰. نفیسی، تاریخ اجتماعی سینمای ایران، ۱۲۸-۱۲۹.
۱۱. امید، همان، ۵۱.
۱۲. همان، ۶۱.
۱۳. نفیسی، همان، ۱۴۴.
۱۴. امید، همان، ۷۹.
۱۵. حیدری، سرگذشت خان‌بابا معتضدی، ۶۹۹.
۱۶. مهربابی، همان، ۴۵۰.
۱۷. همان، ۴۳۳.
۱۸. همان، ۴۴۰.
۱۹. نیرویی متشکل از ۶ هزار نفر نظامی بود که بریتانیا در آخر جنگ جهانی اول در مناطق جنوبی ایران، به‌ویژه در فارس و کرمان، تشکیل داد.
۲۰. روزنامه فارس، ش ۱، ۲۳ ذی‌قعدة ۱۳۳۸ق/ ۱۸ مرداد ۱۲۹۹.
۲۱. رحیمیان، همان، ۳۸۹.
۲۲. مهربابی، همان، ۴۴۰.
۲۳. ساکما، ۲۹۳/۶۱۱۵.
۲۴. ساکما، ۲۹۳/۴۱۱.
۲۵. سینما پارس در دهه ۱۳۲۰ ش گنجایش ۲۰۰ صندلی داشت و بلیت آن از یک تا پنج قران بود (میرزا ابوالقاسمی و طاووسی، «وضعیت شیراز...»: ۱۲۲۰). ظاهراً وضعیت سالن‌های داخلی این سینما تا پیش از ارتقای درجه کیفی چندان مطلوب نبوده است (مدرس صادقی، شیراز امروز: ۱۹۴؛ ساکما، ۲۹۳/۶۱۱۵).
۲۶. ساکما، ۲۹۳/۱۲۷۸۱.
۲۷. روزنامه پارس، ش ۳۱۴۹، ۲۷ مهر ۱۳۴۶.
۲۸. «سالون سینما جهان‌نما، خیابان زند، هر شبه دو یکی زنانه و بقیه مردانه نمایش داده می‌شود و نظر به اینکه سالون مزبور موقعیت خوبی دارد تیاترهای اخلاقی نیز که گاهی داده می‌شود در آنجاست. گنجایش پانصد صندلی دارد. بلیت سینما از یک الی پنج قران است» (میرزا ابوالقاسمی و طاووسی، «وضعیت شیراز...»: ۱۲۲۰).
۲۹. مهربابی، همان.
۳۰. ساکما، ۲۹۳/۶۱۱۵.
۳۱. روزنامه پارس، ۲۵ مهر ۱۳۳۵.
۳۲. ساکما، ۲۹۳/۶۱۱۵.
۳۳. ساکما، ۲۹۳/۴۱۲.
۳۴. ساکما، ۲۹۳/۶۱۱۵.
۳۵. ساکما، همان.
۳۶. همان.
۳۷. روزنامه پارس، ش ۱۸۱۴، ۱۷ اسفند ۱۳۳۴.
۳۸. ساکما، ۲۹۳/۴۱۵.
۳۹. پاساژ استاندارد در اوایل دهه ۱۳۳۰ شمسی ساخته شد و شامل ۲۵ مغازه و یک سینما بود (نک: سعیدی و شیرین‌کام، ۱۳۹۶: ۵۱).
۴۰. صانع، شیراز کودکی ما، ۱۷۵.
۴۱. روزنامه پارس، ش ۲۰۰۳، ۷ شهریور ۱۳۳۶؛ ساکما، ۲۹۳/۴۱۶-۹۸.
۴۲. روزنامه پارس، ش ۲۱۰۷، ۱۵ خرداد ۱۳۳۷.
۴۳. ساکما، ۲۹۳/۴۱۶.
۴۴. ساکما، ۲۹۳/۴۱۰.
۴۵. ساکما، ۲۹۳/۶۱۱۵.
۴۶. ساکما، ۲۹۳/۴۱۰.
۴۷. همان؛ روزنامه پارس، ش ۲۱۶۴، ۲۵ آبان ۱۳۳۷.
۴۸. ساکما، ۲۹۳/۴۱۰.
۴۹. ساکما، ۲۹۳/۱۳۲۳.

۵۰. ساکما، ۲۹۳/۱۲۴۵۳، ۱۳۴۰، فارس.
۵۱. ساکما، ۲۹۳/۴۱۴، ۲۹۳.
۵۲. برخی از تصاویر نقشه‌های سینما سعدی که مهندس حقانی طراحی کرد در دسترس است (ساکما، ۲۹۳/۴۱۴).
۵۳. روزنامه پارس، ش ۲۴، ۲۴۴۸، دی ۱۳۳۹.
۵۴. ساکما، ۲۹۳/۴۱۴، ۲۹۳.
۵۵. روزنامه پارس، ش ۲۸۰۳، ۱۸ خرداد ۱۳۴۳.
۵۶. ساکما، ۲۹۳/۴۱۳، ۲۹۳.
۵۷. ساکما، ۲۹۳/۱۲۴۵۳، ۲۹۳.
۵۸. روزنامه پارس، ش ۲۷۵۵، ۱۳۴۲ آذر.
۵۹. ساکما، ۲۹۳/۱۳۲۴، ۲۹۳.
۶۰. روزنامه پارس، ش ۲۸۵۲، ۱۶ آذر ۱۳۴۳.
۶۱. روزنامه پارس، ش ۳۰۸۹، ۱۵ اسفند ۱۳۴۳.
۶۲. ساکما، ۲۹۳/۱۲۴۵۳، ۲۹۳.
۶۳. ساکما، ۲۹۳/۱۲۷۸۱، ۲۷ مهر ۱۳۴۶.
۶۴. همان، ۱، (۲۳ ذی‌قعدة ۱۳۳۸ ق/ ۱۸ مرداد ۱۲۹۹).
۶۵. ساکما، ۲۹۳/۱۲۴۵۳، ۲۹۳.
۶۶. شاهرخ گلستان در توضیح مشکلات پیش‌آمده برای احداث سینما آریانا به مدیر امور سینمایی کشور نوشته است که پروانه ساخت و تأسیس سینما در ۱۳۴۵/۶/۱۶ با رعایت جوانب قانونی صادر شده است. همچنین، زرتشتیان زمین موقوفه خود را طبق سند رسمی و نظارت اداره اوقاف برای تأسیس سینما به او اجاره داده و تعهد کرده‌اند که هیچ ادعا و دخالتی در آن نداشته باشند (ساکما، ۲۹۳/۱۲۷۸۶).
۶۷. سینما آریانا را مهندس محمدرضا مقتدر در دفترش در تهران طراحی کرد. او طراح ساختمان‌های دانشگاه پهلوی نیز بود (مصاحبه شفاهی با شاهرخ گلستان).
۶۸. ساکما، همان، ۲۹۳/۶۵، ۲۹۳.
۶۹. ساکما، همان، ۱۳۳۱.
- مهرابی، مسعود. تاریخ سینمای ایران. تهران: نشر نظر، ۱۳۹۵.
- میرزاابوالقاسمی، محمدصادق و طاووسی، محمود. «وضعیت شیراز که برای درج در راهنمای ایران تهیه شده»، پیام بهارستان، ش ۱۴ (۱۳۹۰): ۱۲۲۳-۱۲۱۱.
- نفیسی، حمید. تاریخ اجتماعی سینمای ایران، دوره تولید کارگاهی ۱۳۲۰-۱۲۷۶. ترجمه محمد شهبان. تهران: مینوی خرد، ۱۳۹۴.

کتاب‌نامه

امید، جمال. تاریخ سینمای ایران، ج ۱. تهران: فریاب، ۱۳۶۳.

امداد، حسن. شیراز در گذشته و حال. شیراز: نشر اتحادیه مطبوعاتی